

СТУДІЇ ПОПУЛЯРНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.111-3.09:316.3

Бугрій А. С.,
кандидат філологічних наук,
Київський університет імені Бориса Грінченка
a.buhrii@kubg.edu.ua

ОБРАЗ ШЕРЛОКА ХОЛМСА ЯК ЗАСІБ РОЗКРИТТЯ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ВІКТОРІАНСЬКОЇ ДОБИ

Анотація

Конан Дойл в оповіданнях про Шерлока Холмса відображає цінності вікторіанської культури, не втомно розмірковуючи над ними, і в цьому криється одна з найважливіших причин тривкої популярності Холмса поза власним часом, в нашу зовсім іншу епоху. Розслідування Холмса не лише ґрунтуються на культурних цінностях, але досліджують та перевіряють двоїсті нашарування міфогенних факторів: міфологізується не тільки Холмс, але й ціла вікторіанська епоха, яка з часом стала варіантом міфу про втрачений “золотий вік”.

Ключові слова: вікторіанська доба, міф, Шерлок Холмс, парадокс, шерлокіана.

Summary

In the article the Sherlock Holmes's image as a way of opening the cultural values of Victorian culture is considered by the author. Holmes' investigations are based not only on cultural values, but explore and test the dual stratification of mythological factors: not only Holmes but also the entire Victorian era, which eventually became a variant of the myth of the lost “golden age”, are mythicized.

Key words: Victorian era, myth, Sherlock Holmes, paradox, Sherlockiana.

Наприкінці 1880-х і на початку 1890-х рр. Артур Ігнатіус Конан Дойл, молодий, нещодавно одружений лікар і письменник, спромігся назавжди змінили літературний ландшафт. По-перше, він створив новий тип головного героя, детектива, розумнішого за Огюста Дюпена та більш професійного ніж Франсуа Відок, щоб “перетворити цей захоплюючий, але неорганізований бізнес на дещо подібне до точної науки” (“*to reduce this fascinating but unorganized business to something nearer to an exact science*” [2]). По-друге, він почав використовувати одного й того ж головного героя у серії незалежних, але взаємопов'язаних історій, написаних спеціально для набуваючих популярності щомісячних журналів.

Найперше невелике оповідання про Шерлока Холмса “Скандал у Богемії” (“*A Scandal in Bohemia*”) було надруковано у липні 1891 року у щомісячному ілюстрованому журналі белетристики “*Strand Magazine*”. Після того, як редактор журналу опублікував перші дві історії про Холмса, Конан Дойл почав вводити в кожну нову історію невеликі натяки на інші справи Холмса. Ці вставні епізоди знадобилися не стільки для ускладнення сюжету наступних історій, скільки для об'єднання серії та

утворення міфу про Шерлока Холмса, який включає в себе комплекс якостей, риси характеру, зовнішню атрибутику, а також смислове та ідейне наповнення, пов'язане із образом сищика [1, 4]. Його суть полягає не лише у задумі автора створити образ справедливого детектива, який протидіє злочинності, захищаючи ідеали вікторіанського суспільства, а й у особливій формі рецепції образу Холмса в свідомості читачів. Універсальна літературна присутність Шерлока Холмса перетворила його на культурний архетип, подібно до Одиссея або Дон Кіхота, символ вікторіанської доби, який зажив своїм власним життям.

Зародившись у колі англійських та американських читачів-ентузіастів та формалізувавшись зусиллями Р. Нокса та К. Морлі у 1920-30-х рр., по всьому світу виникли міриади шерлокхолмівських спільнот, які продовжують процвітати і сьогодні. Члени “шерлокіани” (цим терміном називають численні твори про Шерлока Холмса, написані іншими авторами) усі парадокси мислення холмсівців пояснюють відомими словами детектива “Гра почалась!”. Узнявши за аксіому два положення: персонажі Холмса та Уотсона були реальними особами, а Конан Дойл усього лише літературний агент Уотсона, – вони створили безліч реінкарнацій вікторіанської епохи та самих героїв.

Прагнучи пояснити невідповідності в каноні, шерлокісти віднаходять деталі біографій Холмса та Уотсона, тим самим виводячи суспільний досвід культури на новий рівень, – зауважує Е. Вілтс (*E. Wiltse*): “Шерлокіана є своєрідним основоположним текстом у жанрі фанфіку, найчастіше створеним на основі телевізійних серіалів” (“*Sherlockiana is itself a kind of founding text in the genre of fan community – based writing, chiefly that organized around serial television*”) [11, 108]. І хоча “стипендія Шерлока Холмса” [9] продовжує і далі надихати учасників гри, однак статус Конан Дойла став дещо непевним.

Як архетипному автору “мертвого білого чоловіка” – виразному захиснику імперії, зразка вікторіанської етики та лицарства, Конан Дойлю дісталось менше уваги критиків, оскільки дослідники частіше зверталися до історії жінок, соціальних аутсайдерів, темношкірих, поневолених і колонізованих. Принаймні зараз, на другому етапі колоніальних досліджень, він отримує більше уваги від науковців (Д. Баршам (*D. Barsham*), М.Р. Гордон (*M.R. Gordon*), Д. Кер (*D. Kerr*), Дж.П. Ландоу (*G.P. Lindow*), Дж. МакБратні (*J. McBratney*), К. Вінн (*C. Wynne*)), що аналізують, як протистояння колоніалізму, расизму та патріархату позначилось на англійському суспільстві та змінило його. А втім у навчальних планах коледжів та університетських курсів Конан Дойл представлений досить скромно: загальновідомий, часто цитований, але рідко досліджуваний. Дж. Маклафлін (*J. McLaughlin*) зазначає, що в академічному дискурсі оповідання про Шерлока Холмса були менш популярними ніж у звичайної читацької аудиторії, бо “їм не вистачало

стилістичної ускладненості, моральної двозначності, вигадливого психологізму, що є типовими у модернізмі” (*“they lack the stylistic complexity, moral ambiguity, and intricate psychology that are the commonplaces of modernism”*) [7, 27].

Однією із можливих причин може бути “фрустрація горизонту сподівань читача” (Г.-Р. Яусс), оскільки “сучасний читач, який прагне насолодитися (принаймні на сторінках) туманною вікторіанською атмосферою газових ламп, тютюнового диму та двоколесого екіпажу, може також раптово зупинитися на іншій, так само вікторіанській атмосфері класовості, гендерної, етнічної, національної та расової свідомості, що іноді проступають в оповідях Холмса” (*“The same present-day reader who can cherish (at least on the page) the Victorian atmosphere of fog and gaslight and tobacco smoke and hansom cabs might nevertheless balk at that other, equally Victorian atmosphere of class, gender, ethnic, national, and racial consciousness so casually apparent in the Holmes narratives”*) [6, 392]. Літературознавча дефініція “міфу Шерлока Холмса” є одним із кроків у напрямку ламання стереотипів літературознавчої оцінки дойлівського канону.

Людина і критик своєї доби, сам Конан Дойл не був стереотипним представником вікторіанської епохи. З одного боку, він здавався типовим пізньовікторіанським консерватором, який пишався “вродженими перевагами” свого народу, відвертим захисником британських дій у бурській війні – завоювання бурських володінь англійцями письменник виправдовував у суто імперіалістичній манері: “Ми володіємо нею за двома правами – правом завойовництва і правом покупки” (*“We had it by two rights, the right of conquest and the right of purchase”*) [4, 5]), письменником із яскраво вираженими ксенофобськими мотивами. Громадське усвідомлення відносин взаємовідносин між колоніальними експедиціями та можливістю соціально-економічного прогресу відображуватиметься в оповіданні Конан Дойла “Знак чотирьох” (*“The Sign of the Four”*), опублікованому ще у 1890 р., за дев’ять років до початку англо-бурської війни. Зі слів сикхського солдата Дойла Абдулла Хана читач дізнається про зиск, який британські чиновники отримували від свого колоніального перебування. При цьому Конан Дойл не бачив жодного зв’язку між європейською колонізацією та скороченням місцевого населення, називаючи цей процес розчищенням країни для нових власників (“Хвороби, занесені білою людиною до Африки, як і до Америки та Австралії, були смертельними для місцевих, тож епідемія віспи очистили країну для прибульців” – *“The diseases which follow the white man had in Africa, as in America and Australia, been fatal to the natives, and an epidemic of smallpox cleared the country for the newcomers”*) [4, 5]).

Проте багато консервативних чеснот пізньовікторіанської Британії зовсім не викликали його захоплення, підводячи Конан Дойла до подвійної моралі. Європейський космополіт, який добре знав культуру та мови Германії і Франції, він заперечував ірландську спадщину та ірландський націоналізм і більшу частину життя був палким супротивником гомруля, в якому вбачав передвісника розпаду Британської імперії. Він обожнював королеву Вікторію, був опонентом жіночого виборчого права й підтримував реформу законодавства про розлучення. Виховуючись у родині ірландських католиків, відомій своїми досягненнями в мистецтві та літературі, Конан Дойл відмовився від усіх форм християнства. В юнацькі роки він захопився спиритизмом, але це не заважило йому захистити в Единбурзькому університеті дисертацію на ступінь доктора медицини.

Довгі часи правління королеви Вікторії (з 1837 по 1901 рік) також асоціюються з подвійними стандартами, що панували в суспільстві. Саме в цей період Британія набуває статус великої індустріальної і колоніальної держави, але за цими економічними та міжнародними успіхами приховувалися розгубленість та крах традиційних ціннісних орієнтирів. Суспільству необхідно було виробити систему захисту від швидкозмінного світу, що призвело до виникнення “вікторіанських сімейних цінностей”, “вікторіанського кодексу джентельмена” та “вікторіанської моралі”. Потому у холмсіані постає двоїсте нашарування міфогенних факторів: міфологізується не тільки Холмс, але й ціла вікторіанська епоха, яка з часом стала варіантом міфу про втрачений “золотий вік”. Однак, ця система захисту мала і свої мінуси, що проявлялися у регресивності, емоційній стриманості, сексуальній пригніченості та відлюдькуватості. Старий світ руйнувався на очах, а розвиток науки ставив під сумнів саме походження людини. Передчуття великої війни, що посилювало загальне занепокоєння, маскувалося під національну ідею. Відтак через усю вікторіанську епоху передається прагнення людини приховатися від навколишньої дійсності або вийти за її межі за допомогою містицизму або спиритизму, відшукати духовний початок в індустріалізації, переконалися в тому, що реальність містить в собі й тонкі ірраціональні матерії.

Складність епохи та суперечливість характеру Конан Дойла не могли не відобразитися в лінгвокультурному типажу Шерлока Холмса, що репрезентує англійську націю 1880-х і 1890-х рр. На тлі духовної хисткості доби Конан Дойль створив, оперуючи як життєвим матеріалом, так і архетипами, образ людини, що вміє викручуватися й, водночас, коригувати суспільство, зробивши його практично надлюдиною (роман “Так казав Заратустра” Ф. Ніцше вперше був опублікований у 1883 р. німецькою мовою, якою Конан Дойл володів вільно), чарівником, представником “дисциплінарної влади” (М. Фуко), “своєрідним

поліцейським попередником, ефективним у своїй дисциплінарній функції через відокремлення від офіційної поліції” (*“a kind of ur- policeman who is all the more effective in his disciplinary function for being separate from the official police”*) [11, 107], спадкоємцем імперіалістичних, патріархальних та ортодоксальних цінностей, схильним до емпіризму, практицизму та утилітаризму.

Узагальнене поняття могутності майбутнього Надгероя можна вважати одним із центральних аспектів міфу Холмса. Винятково сміливий, сильний, самовпевнений, мужній, винахідливий, свавільний, домінуючий і відчайдушний, він благородний і патріотичний “мандрівний лицар і благодійник” (*A. Werner*), що неодноразово відновлює порядок у світі, якому постійно щось загрожує. Це уповні відповідає ідейно-світоглядним настановам самого Конан Дойля, – пише Л. Расевич, адже “ореол героїзму навколо детектива апелює, на рівні колективного несвідомого, до споконвічної потреби людства у Заступникові, й тут християнський та ніцшеанський світогляди знаходяться у певній рівновазі” [1, 8]. Хоча Холмс вкрай рідко висловлюється про релігію, він виглядає у своїх вчинках як справжній християнин. У його образі те, що суголосне моральним устоям суспільства, має семантику апостеріорного вибору. Звісно, це було визначено позицією автора, який, свідомо чи ні, творив міф свого героя, апелюючи до ефективних прийомів і засобів, які відповідали смакам широкої аудиторії та, як показує час, залишилися таким впродовж значного періоду, що свідчить про його звернення до вічних, архетипних людських цінностей.

Здавалося б, що в епоху руйнації та трансформації ідеалів Шерлок Холмс мав стати захисником моральних першооснов та соціальної справедливості, прикладом надлюдини та людини майбутнього, яка адаптувалась до нового життя та нових, продукованих новою елітою, ідеалів. Та останнім часом критики надто часто почали говорити про Шерлока Холмса як про переосмислювача цінностей. “Історії про Холмса активно утворюють наративний простір, який формує не почуття співпричетності, скоріше ставить питання про різні культурні цінності та переконання, які формують наші уявлення про нормативну та девіантну поведінку” (*“The Holmes stories actively create the kind of narrative space that invites interrogation of, rather than complicity with, the various cultural values and beliefs that shape our ideas about normative and deviant subjectivity”*), – пише Л. Хейнсворт (*L. Haynsworth*) [5, 463]. М. Сейлер (*M. Saler*), розмірковуючи про генезу, розвиток і специфіку шерлокхолмівського культу в англосаксонському просторі, трактує феномен Холмса у термінах М. Вебера і бачить у популярності холмсіани реакцію на культурний песимізм межі століть та превалювання позитивістських тенденцій, те, що М. Вебер називає “звільненням світу від чар”. На думку дослідника, поєднання в образі Шерлока Холмса

основних модерних цінностей (раціоналізму, секуляризму, урбанізму, консюмеризму) з якостями авантюрного героя-трикстера, слугувало “повторному зачаровуванню сучасного світу” [8, 603, 609].

І справді, якщо подивитися під іншим кутом, то образ виходить зовсім інший: самопроголошена вища судова інстанція Шерлок Холмс насправді є абсолютно асоціальним героєм, що насолоджується власним дедуктивним методом, який для нього подібний мистецтву заради мистецтва. Холмс видається не стільки надлюдиною, скільки її протилежністю – “потураючим власним бажанням, наркозалежним представником богеми, естетом і декадентом кінця XIX ст., замкнутим та відстороненим інтелектуалом, який міг би зійти зі сторінок не Ніцше, але Оскара Уайльда” (“*a self-indulgent, drug-addicted Bohemian, a fin de siècle aesthete and decadent, and an isolated and alienated intellectual, who might have stepped straight from the pages, not of Nietzsche, but rather of Oscar Wilde*” [10, 34]).

Невротичний, апатичний та похмурий, він відчуває відразу до жінок, уживає героїн та кокаїн (хоча лише “семивідсотковий розчин”) та не має друзів, окрім Уотсона. Він часто опиняється у ситуації, в якій нічого розслідувати, адже життя, як і злочини, стало надто банальними: “Людина, або принаймні злочинець, втрачає заповзятливість та оригінальність. Що ж стосується моєї скромній практики, то я, схоже, перетворююсь на агента з розшуку загублених олівців та наставника молодих леді з пансіону для благородних дівиць” (“*Man, or at least criminal man, has lost all enterprise and originality. As to my own little practice, it seems to be degenerating into an agency for recovering lost lead pencils and giving advice to young ladies from boarding-schools*”) [3, 2]. І тому Холмс піддається депресії та уайльдівській нудьзі, переконуючи себе та читачів у тому, що інтелект та скептицизм – єдині вірні напрямки людської поведінки.

Таким чином, образ Шерлока Холмса – це не просто міф про ексцентричного “надлюдину-рятівника”, а міф знання, який може розглядатися у контексті більш об’ємного міфу вікторіанства та вікторіанського суспільства загалом, що досяг найвищої міри міфологізації, набувши здатності перетворювати світ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Расевич Л. П. Шерлок Холмс А. Конан Дойля як інтерпретація “міфу надлюдини” у форматі мідллітератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. н. : спец. 10.01.04 “Література зарубіжних країн” / Л. П. Расевич. – Миколаїв, 2016. – 18 с.
2. Doyle A. C. Memories and Adventures : An Autobiography (Wordsworth Literary Lives) [Електронний ресурс] / A. Conan Doyle. – Режим доступу : <http://gutenberg.net.au/ebooks14/1400681h.html>
3. Doyle A. C. The Adventure of the Copper Beeches / A. Conan Doyle. – CreateSpace Independent Publishing Platform, 2014. – 24 p.

4. Doyle A. C. The Great Boer war / A. Conan Doyle. – Flying Fish, 2014. – 480 p.
5. Haynsworth L. Sensational Adventures : Sherlock Holmes and his Generic Past / A. Conan Doyle // English Literature in Translation, 1880-1920. – 2001. – Vol. 44. (№ 4). – P. 459–485.
6. Hodgson J. A. Arthur Conan Doyle / J. A. Hodgson // A Companion to Crime Fiction / by Ch. J. Rzepka. – Wiley-Blackwell, 2010. – P. 390–402.
7. McLaughlin J. Reading Empire in London from Doyle to Eliot / J. McLaughlin. – University of Virginia, 2000. – 234 p.
8. Saler M. “Clap If You Believe in Sherlock Holmes” : Mass Culture and the Re-Enchantment of Modernity / M. Saler // The Historical Journal. 2003. – Vol. 46 (№ 3). – P. 599–622.
9. Sherlockian Scholarship [Електронний ресурс] // The Ecphorizer. – Режим доступу : http://www.ecphorizer.com/EPS/site_page.php?page=35&issue=7
10. Werner A. Sherlock Holmes : The Man Who Never Lived And Will Never Die / A. Werner. – Ebury Press ; UK ed. Edition, 2014. – 256 p.
11. Wiltse E. “So Constant an Expectation” : Sherlock Holmes and Seriality / E. Wiltse // Narrative. – 1998, May. – Vol. 6. No. 2 (The Short Story). – P. 105–122.

Стаття надійшла до редакції 1 листопада 2017 року